

RECENZII

trei piese de teatru: *Echipa de zgomote*, *Scoica de lemn* și *Casa de la miezul nopții*, concluzionând că teatrul lui Fănuș Neagu „reușește să dea naștere unor scrieri inedite, care apelează la structuri ce depășesc limitele genurilor și a discursurilor concrete, tradiționale, inovând astfel paradigma dramaturgiei postbelice” (p. 424). Dramaturgia lui Fănuș Neagu este așezată de autoare pe aceeași poziție cu proza acestuia, întrucât „propune o reorganizare estetică a lumii prin poetizare și absurd, prin contrastul dintre normal și anormal, paradoxal” (p. 460).

Așadar, cartea Ralucăi Giurgulescu, *Fănuș Neagu și poetica povestirii*, se remarcă prin deontologie științifică, rigurozitate, capacitate de sistematizare a materialului complex și reliefaarea acestuia într-o manieră originală, prin informațiile bogate și argumentare pertinentă a tematicii aduse în discuție. Suntem convinși că lucrarea de față reprezintă o contribuție valoroasă pentru critica literară autohtonă, fiind un instrument util pentru cercetătorii din domeniul literaturii și o sursă referențială pentru aria investigată.

Silvia ILUȚ

SIMONA GEORGESCU

LA REGULARIDAD EN EL CAMBIO SEMÁNTICO. LAS ONOMATOPEYAS EN CUANTO CENTROS DE EXPANSIÓN EN LAS LENGUAS ROMANICAS, STRASBOURG, ÉDITIONS DE LINGUISTIQUE ET DE PHILOLOGIE, (TRAVAUX DE LINGUISTIQUE ROMANE. LEXICOLOGIE, ONOMASTIQUE, LEXICOGRAPHIE)¹, 2021, XII + 234 p.

DOI: 10.35923/AUTFil.61.17

Monografia publicată de Simona Georgescu în prestigioasa colecție *Travaux de Linguistique Romane* a Societății de lingvistică romanică

¹ Adresăm sincerele noastre mulțumiri Ariadnei Ștefănescu (Universitatea din București) pentru citirea unei versiuni anterioare a acestei recenzii și pentru propunerile, observațiile și corectările semnalate, care ne-au permis să ameliorăm în mod semnificativ textul.

prezintă rezultatele unei cercetări complexe, ce îmbină mai multe sub-discipline lingvistice precum etimologia (generală, romanică), semantica diacronică și lingvistica cognitivă.

În primele patru capitole (p. 1–88), având caracter introductiv și preponderent teoretic, este circumscris obiectul cercetării și sunt detaliate metodele și conceptele utilizate, totul fiind prezentat într-o manieră personală și deplin asumată de autoare, pe baza unei ample bibliografii, cuprinzând lucrările fundamentale din domeniul lingvisticii cognitive, al etimologiei, al lexicologiei și al semanticii diacronice, dar și numeroase studii și cercetări dintre cele mai recente. Faptele de limbă și exemplele ilustrative provin dintr-un număr impresionant de limbi și dialecte (e vorba, întâi, de limbile romanice, dar și de latină, greacă, limbi germanice, slave și, sporadic, de limbi non indo-europene). Următoarele părți, mai aplicate (p. 89–206), conțin o detaliată analiză semantică și etimologică a câtorva familii lexicale în sens larg, din domeniul limbilor romanice. Cartea se încheie cu un succint și foarte dens capitol de concluzii (p. 207–213), urmat de bibliografie și indici de cuvinte.

Așa cum mărturisește autoarea chiar de la începutul prefeței (p. XI), la originea preocupărilor sale pe această temă au stat o serie de observații acumulate de-a lungul anilor privind faptul că, printre cuvintele (din română, din spaniolă și din alte limbi) considerate de specialiști cu etimologie necunoscută sau foarte controversată, deosebit de numeroase sunt cele ce corespund semantic unui număr destul de limitat de concepte. Este vorba, în mod special, de concepte precum „lovitură sau mișcare bruscă”, „proeminență”, „cavitate”, „fragment, bucată”, „copil”. Formele lexicale pe care le „îmbracă” aceste concepte uneori par a reprezenta polisemii foarte greu de explicat (fiind vorba de lexeme ale aceluiași idiom), sau par a sugera o oarecare înrudire genetică (atunci când e vorba de elemente aparținând unor limbi diferite) greu sau imposibil de demonstrat prin metodele „clasice” ale cercetării etimologice.

Obiectivul principal și declarat urmărit în capitolele introductive constă în edificarea și fundamentarea unui cadru metodologic unitar, prin care să poată fi descrise și sistematizate o serie de mecanisme mentale corespunzătoare situațiilor evocate mai sus și evoluțiilor semantice ce decurg de aici. În continuare, în capitolele aplicative, sprijinindu-se pe această bază teoretică, autoarea reușește în mod convingător să reunească în familii lexico-etimologice coerente unitățile lexicale abordate (multe dintre aceste, considerate tradițional cu etimologie necunoscută), din cele mai importante

limbi romanice, și să ofere explicații etimologice pertinente, prin trasarea unor legături genetice care nu au putut fi stabilite până în prezent (vezi mai jos discuția despre așa-numiții „orfani etimologici”).

Subliniem anvergura și coerența remarcabilă a reflecției desfășurate de autoare. Astfel, în părțile introductive este prezentată metoda comparației și a reconstrucției, promovată de relativ puțini ani, în lingvistica romanică actuală (prin impulsul produs de proiectul internațional DÉRom; site Internet: <<http://www.atilf.fr/DERom>>). Sunt prezentate și evaluate dihotomii teoretice fundamentale precum: *caracterul motivat versus arbitrar* al semnului lingvistic; *cauzalitate, necesitate și determinism versus finalitate, libertate și creativitate* în constituirea și în funcționarea limbajului și a limbilor. Sunt prezentate conceptele esențiale ale semanticii (dintre care menționăm metafora, metonimia și sinestezia). E discutat statutul onomatopeelor, împreună cu fenomenul fonosimbolismului.

Menționăm în acest context că autoarea a publicat, începând din 2011, o serie de contribuții valoroase, pe teme strâns legate de această cercetare, prin care a abordat: *denumirile „copilului” în latină și în limbile romanice* (în 2011); *denumirile pentru „burtă” în latină și în limbile romanice* (în 2017 și în 2019); a reevaluat etimologiile it. *attacare* și fr. *attacher* (în 2020); a adus clarificări decisive în cazuri ce erau considerate *cruces etymologicae* precum rom. *talpă* (în 2019), sp. *buscar* (în 2021), fr. *trouver* și termenii romanici înrudiți (în 2020; vezi detaliile bibliografice la p. 222).

Una dintre preocupările esențiale ale Simonei Georgescu este aceea de a valorifica dimensiunea semantică a cuvintelor și a evidenția importanța pe care o are aceasta în cadrul cercetărilor etimologice. După cum se știe, cele două criterii de bază de care se conduc cercetătorii din domeniul etimologiei sunt (1) criteriul conformității *formale* sau *fonetice* și (2) criteriul conformității *semantice* dintre cuvântul de etimologizat și etimonul propus. Conformitate nu înseamnă, în cazul ambelor criterii, identitate. Un cuvânt abordat etimologic adesea se diferențiază fonetic de etimonul său confirmat, dar deosebiri în cauză trebuie explicate – în mod uzual, se face apel la așa-numitele legi de evoluție fonetică (operante în cazul lexicului moștenit), la tendințe de evoluție și de adaptare formală (mai ales în cazul împrumuturilor), sau sunt invocate accidente fonetice mai mult sau mai puțin particulare, ce se produc, de regulă, pe durata perioadei de generalizare a uzului în limba primitoare. La acest capitol, situația e stăpânită în mod satisfăcător de specialiști, deoarece inventarul fonemelor, în orice limbă, este relativ redus numeric. În schimb, în privința dimensiunii semantice lucrurile sunt mai complicate. Situația banală și relativ frecventă a identității semantice

dintre cuvântul de etimologizat și etimonul său e desigur cea care nu pune probleme (lat. *aqua* > rom. *apă* etc.). Însă, după cum există modificări ale formei cuvintelor, există și modificări ale conținutului lor semantic. Unele dificultăți încep să apară în cazurile, nu puține, ale modificărilor de sens, precum lat. *vindicare* „a răzbuna” > rom. *a vindeca* „a însănătoși”, lat. *catena* „lanț” > rom. *cătină* „plantă”. Așa cum punctează Simona Georgescu în capitolul cu concluzii, un inventar complet al conceptelor și al evoluțiilor semantice admisibile este un ideal de neatins, deoarece conceptele și evoluțiile semantice constatate sunt infinit mai numeroase decât fonemele și modificările analizabile drept evoluții fonetice regulate (p. 207). În plus, specialiștii etimologi constată mereu că modificările semantice se pretează foarte greu unor sistematizări. (Vezi pentru informații suplimentare și detalii secțiunea 2.3. *Leyes fonéticas frente a „caos” semántico*, p. 15–18).

Totodată e important să subliniem, în acest punct ale discuției, că inventarele fonematice și regulile sau legile de evoluție fonetică, prin definiție, aparțin unei limbi sau alteia, în sensul că îi sunt strict specifice. În schimb, în privința unei ipotetice rețele de concepte structurate și de evoluții semantice validate, confirmate, se poate presupune că acestea ar avea un caracter supraidiomatic – așadar ar putea fi caracteristice nu unei limbi istorice sau funcționale date, ci ar putea avea caracter universal, adică ar corespunde cu felul în care se exercită facultatea limbajului dublu articulat, care este o facultate umană universală (în sensul că nu există nicio comunitate umană constituită istoric care să fie lipsită de limbaj).

Lingvistica cognitivă, această disciplină care beneficiază de un avânt remarcabil, mai ales în ultimele decenii, este cea care încearcă să propună soluții pentru acest tip de interogații. În cazul cercetării desfășurate de Simona Georgescu, ipoteza fundamentală se referă la faptul că un număr aparent nelimitat și neorganizat de sensuri și concepte ar putea fi redus la un model semantic structurat pe câteva concepte fundamentale, pe care le-am enunțat deja: „lovitură sau mișcare bruscă”, „cavitate”, „proeminență”, „masă, grămadă”, „fragment, bucată”. Sursa de inspirație mărturisită a autoarei este reprezentată de contribuțiile lingvistului de origine germană Hermann Hilmer (în activitate în primele două decenii ale secolului al XX-lea, cu două lucrări publicate în 1914 și în 1918). Acesta este unul dintre precursorii uitați ai lingvisticii cognitive, neglijat în contextul lingvisticii structurale din secolul al XX-lea și aflat într-un nemeritat con de umbră. Autoarea monografiei recenzate îl recuperează pe acest lingvist și gânditor, valorificându-i contribuțiile și aducându-le în actualitate.

Conceptele menționate mai sus reprezintă, în termenii lui Hilmer: „the basic concepts upon which our world of images and ideas in all its essential parts is built up”² (vezi p. 208 din monografia recenzată). Dintre acestea, poziția centrală este ocupată de conceptul „mișcare bruscă”. Fiecare dintre celelalte concepte menționate („cavitate”, „proeminență”, „masă, grămadă”, „fragment”) poate fi analizat ca „rezultat al unei mișcări bruște”. Astfel, în cazul unei mișcări de *lovire* cu un instrument contondent, rezultatul poate fi o *cavitate* (o adâncitură), o *proeminență* (un cucui) sau chiar ambele, în același timp: o lovitură într-o suprafață modelabilă (o tablă de metal moale, de exemplu), produce pe o parte, o cavitate, pe cealaltă, o proeminență. Atunci când obiectul lovit este casant, sau lovitura este realizată cu un instrument tranșant, rezultatul poate fi un fragment. Această configurație ce ține de realitatea extralingvistică induce, în planul lingvisticului (al limbilor), fenomenul numit *polarizare semantică* (despre care discutăm mai jos).

Materialul de limbă pe care îl cercetase Hilmer este reprezentat de o serie de onomatopee din engleză și din germană, împreună cu lexemele de origine onomatopeică corespunzătoare. La rândul său, Simona Georgescu abordează în detaliu următoarele radicale lexicale de origine onomatopeică, prezentate ca centre de expansiune lexicală: *BOTT- / BUTT- (p. 89–128); *TOKK- (p. 129–164); *TAKK- (p. 165–190); *TŠOKK- / TŠOTT- (p. 191–206).

La ora actuală, lingvistica cognitivă e un domeniu solid constituit, prin contribuții teoretice fondatoare, fundamentale, și prin cercetări importante de amănunt (vezi nota 1 aici mai sus și bibliografia cărții recenzate). Nu același lucru poate fi spus despre direcția în care se înscrie cercetarea Simonei Georgescu, în sensul că există relativ puține studii și cercetări care să îmbine lingvistica cognitivă cu etimologia și semantica diacronică. Una dintre puținele contribuții reprezentative este cartea Lindei Steiner, *I centri di espansione nel cambio semántico. Per un'interpretazione cognitiva del Französisches Etymologisches Wörterbuch*, 2016. Autoarea citată realizează o lectură sistematică a vastului material lexical din dicționarul etimologic al lui Walter von Wartburg (luând în calcul inclusiv cuvintele cu etimologie necunoscută, reunite în cele trei volume ale FEW ce le sunt dedicate [așa numitele *Les inconnus*]) și întocmește un inventar exhaustiv al schimbărilor semantice observate, propunând o schiță de model general de analiză semasiologică.

² Putem recunoaște în acest citat o chintesență a lingvisticii cognitive, așa cum a fost ea dezvoltată ulterior prin contribuțiile unor specialiști de renume precum George Lakoff și Mark Johnson (*Metaphors we live by* fiind una din lucrările de referință ale acestor doi coautori), Dirk Geeraerts, Andreas Blank și Peter Koch, ca să cităm doar câteva nume.

O tendință despre care se apreciază că poate avea caracter universal (supraidiomatic) este aceea că unele verbe sau substantive ce numesc anumite tipuri de acțiuni sau mișcări provin din onomatopeele prin care este „codificat” sunetul mișcării respective (p. 48). Exemplele disponibile în limba română sunt numeroase și sunt evidente: *cioc – a ciocni; poc – a pocni; buf – a bufni; țac – a țăcăni; fâș – a fâșâi; pleosc – a pleosca* etc. Așa cum observă autoarea, în planul realității extralingvistice, o mișcare nu produce un sunet *per se*, în mod automat. Sunetul se produce, în principiu, atunci când obiectul aflat în mișcare (manipulare, zbor, cădere etc.) intră în contact cu un alt obiect sau cu o suprafață oarecare. În acest plan, al extralingvisticului, direcționalitatea este așadar *dinspre mișcare spre sunetul produs*. În planul interpretării și al codificării lingvistice, în schimb, direcția este inversată, printr-un proces de sinestezie (asociația dintre senzații de natură diferită care dau impresia că sunt unul simbolul celuilalt) sau metonimie – efectul, adică sunetul, este perceput ca reprezentativ pentru acțiune –, astfel că *numele acțiunii provine de la „imaginea” sonoră a sunetului produs de acțiune*. Această inversare este firească și, probabil, universală, având în vedere însuși *suportul sonor* al limbajului uman (ca facultate umană universală).

În finalul părților teoretice, Simona Georgescu concluzionează că numeroase forme fonetice având la origine, în ultimă instanță, sunetul unei mișcări bruște, pot denumi o serie diversificată de efecte și concepte înrudite și că, totodată, în pofida aparentei lipse de omogenitate, evoluțiile semantice pot fi încadrate într-un model structurat coerent, conținând o serie limitată de scheme și de concepte recurente. Pe urmele lui Hermann Hilmer, autoarea apreciază că conceptele implicate corespund unor noțiuni intim legate de percepția lumii în forma sa cea mai concretă: „bucată, fragment”, „proeminență”, „masă, obiect sferic”, „cavitate” și altele.

Pentru ilustrare, cităm întâi trei exemple din engleză, discutate de Simona Georgescu.

Din interjecția *dump* „sunet înfundat produs de un obiect greu care a căzut” se creează:

1. Verbul *to dump* „a trânti; a cădea cu zgomot înfundat”.
2. Substantivul *dump* care, la rândul său, dezvoltă următoarea serie de valori semantice:
 - 2.1. „masă compactă mică și grea” (denumind obiectul implicat; sens raportabil la conceptele „proeminență”, „masă amorfă”);

2.2. „grămadă de lucruri trântite pe pământ” (denumind o „proeminență”, „rezultat al acțiunii”)

2.3. „groapă adâncă plină de apă” (denumind o „cavitate”, „rezultat al acțiunii”).

3. Adjectivul *dump* „(despre persoane) scund și corpulent” (denumind o trăsătură a ființelor umane, raportabilă la conceptele „proeminență” > „(obiect) voluminos, umflat”) (vezi p. 83).

Din verbul *to knap* (de origine onomatopeică) „a lovi producând un zgomot scurt și puternic”, „a tăia”, „a sfărâma” se creează:

1. Substantivul dialectal și învechit *knappas* (pl.) „un fel de găluște” (denumind obiectul implicat – sens raportabil la conceptul „masă amorfă, de formă sferică”).

2. Substantivul *knapper* „ciocan ” (denumind instrumentul utilizat).

3. Substantivul *knap* care, la rândul său capătă sensurile:

3.1. „protuberanță, umflătură”, „nod (pe un trunchi sau o creangă)”, „mugur”, „creastă sau vârf al unui deal”, „colină mică” (sensuri raportabile la conceptele „proeminență” și „rezultat al acțiunii”);

3.2. „vas de lemn” (sens raportabil la conceptele „cavitate” > „recipient”);

3.3. „persoană corpulentă, grasă” (sens referitor la o trăsătură a ființelor umane, raportabil la conceptele „proeminență” > „(obiect) voluminos, umflat”) (vezi p. 85).

Din verbul *to club* „a lovi” se creează substantivul *club*, cu sensurile: „obiect sferic, solid”, „măciucă, bătă”, „grămadă”, „grup de oameni” (conceptele abstracte actualizate, în acest caz, ar fi „obiect solid, compact” și „masă amorfă”) (vezi p. 52, 53, 62).

Cum am menționat deja și cum se înțelege din subtitlul lucrării, interesul principal al autoarei se îndreaptă spre limbile romanice și, în special, spre elementele lexicale prezentând dificultăți etimologice persistente: fie cuvinte romanice care prezintă oarecare similitudini fonetice și convergențe semantice evidente, de la un idiom la altul, dar a căror origine a rămas neclarificată, deoarece legile fonetice stabilite nu permit raportarea lor la un etimon comun, fie cuvinte care corespund satisfăcător din punct de vedere fonetic, dar, din cauza unor diferențe semantice considerabile, din nou nu au putut fi asignate unui etimon comun. Aceștia sunt așa-numiții „orfani etimologici” – în spaniolă, „huérfanos etimológicos” (vezi p. 2 și *passim*). De regulă, latina sau limbile de contact nu au cuvinte similare, care să poată reprezenta originea. În cazul acestor serii de cuvinte, etimologii și lucrările

de referință din domeniul lingvisticii și al lexicografiei istorice a limbilor romanice nu au identificat baze etimologice convingătoare; dimpotrivă, ipotezele etimologice propuse sunt adesea foarte divergente, de la un dicționar la altul. Iată câteva exemple:

- rom. *bot* și sp. *boto* „bont, tocit” și altele (p. 89-128, 209);
- rom. *ciot*, *ciut*, it. *ciotto*, sp. *choto* „ied” și altele (p. 191-206, 209);
- fr. *savate* „pantof uzat”, it. *ciabatta* „pantof”, sp. *zapato* „pantof” (p. 2);
- fr. *tache* „cui”, fr. *tache* „pată”, it. *tacca* „incizie, tăietură; pată”, it. *tacco* „cui; bucată de lemn”, sp. *taco* „dop, cep”, *tacón* „par, băț”, *tacha* „cui mic; pată” și altele (p. 165-189).

Unul dintre meritele cercetării realizate de Simona Georgescu constă în completarea, configurarea și fundamentarea familiilor lexico-etimologice, așadar, „depășirea” sau „soluționarea” condiției ingrâte de *orfani*, pe care le aveau cuvintele respective. Analiza fonetică, semantică și etimologică e bazată pe metoda comparației și a reconstrucției, așa cum este dezvoltată actualmente în proiectul DÉRom, și pe modelul cognitiv asumat de Simona Georgescu. Etimoanele astfel obținute sunt notate în transcriere fonetică, așa cum se cuvine să se procedeze în cazul oricărui demers de reconstrucție etimologică.

Atragem atenția, în mod special, asupra realizărilor semantice pe care le putem numi *polarizate* (sau „în oglindă”): sensuri precum „groapă”, „vas de lemn” etc., pe de o parte (raportabile la conceptul „cavitate”) și „grămadă”, „protuberanță, umflătură” „mugur” etc. (raportabile la conceptul opus, „proeminență”) pot să aibă o origine comună demonstrabilă. Faptul pare paradoxal și poate suscita neîncredere doar la o privire superficială, căci realitatea proceselor cognitive determinante în constituirea și funcționarea limbajului ilustrează frecvent acest tip de configurație. Fenomenul polarizării, în diferite forme, a fost observat de mult timp, în diverse limbi. O serie de exemple din limbi precum latina și spaniola sunt menționate de Simona Georgescu. Astfel, adjectivul latinesc *altus* înseamnă „înalt” și „adânc”, prezentând o percepție unificată asupra ambelor direcții (în sus – în jos). Substantivele latinești *vallis* „vale” și *vallum* „zid de apărare” au o origine îndepărtată comună, indicată chiar de forma asemănătoare a celor două lexeme. În cazul substantivului spaniol *pila*, având sensul uzual „grămadă”, a fost consemnat și sensul opus, „cavitate” (exemplele sunt discutate la p. 67).

Adăugăm câteva exemple românești de *polarizare*, identificate de noi, în cursul reflecțiilor suscitade de lectura cărții.

Verbul *a ciuli* înseamnă, pe de o parte, „a tăia o ureche sau amândouă; a rotunji un trunchi la capăt, a teși”, pe de altă parte „a-și ridica urechile pentru a auzi mai bine”. În primul caz, nota semantică defnitorie este „diminuare (prin tăiere, cioplire, teșire)”; în cazul al doilea, nota defnitorie este „înălțare, aparentă mărire a volumului”.

Substantivul *ciot* înseamnă, în mod tipic, „trunchi sau ramură de copac rămasă după tăiere”. În acest caz, perspectiva este focalizată asupra părții rămase fixată în pământ sau pe trunchiul copacului. Prin extensie, aceeași perspectivă se aplică și la părți ale unor obiecte din alte domenii decât regnul vegetal, fiind vorba, în continuare, de tăiere, uzare sau deteriorare în diverse feluri: *ciot de creion*, *ciot de dinte*; vezi și sensul „parte care rămâne după amputarea unui membru, mont” al lui *ciot*. Dar există și perspectiva inversată, plasată „de cealaltă parte a instrumentului tranșant”, adică focalizată pe partea decupată. Astfel, *ciot* are și sensurile „ramură scurtă, frântă”, „butuc” (DA; cunoaștem acest sens și din graiul nostru matern, moldovenesc)³.

Următoarele trei substantive feminine au o circulație limitată și sporadică (prin Oltenia, Banat și centrul Transilvaniei):

- *boroacă* „gâlcă, tumoare, umflătură”;
- *boroagă* „gâlcă, tumoare, umflătură”, (la pl. *boroage*) „aluviuni”, „desiș; copac rămuros”;
- *boroancă* „groapă făcută pentru strâns apă; fântână mică, etc.”.

Din punct de vedere exclusiv formal, observăm că diferențele sunt acceptabile (în sensul că alternanța [k] ~ [g] și epenteza timbrului nazal se produc adesea în cazul unor simple variante lexicale), deci „premisele fonetice” pentru postularea unei înrudiri dintre cele trei unități lexicale există. În privința sensurilor, situația e ceva mai complicată. Există și alte elemente care trebuie atrase în discuție, pentru lărgirea perspectivei, dintre care menționăm derivatul *boroghină* (cu o răspândire în graiurile dacoromânești mult mai mare decât a celor trei forme citate mai sus), consemnat cu sensuri numeroase, precum „bubă”, „aluviuni”, „sediment, depuneri (într-un vas cu vin etc.)”, „tescovină, borhot”, „gunoi, murdărie”. Cvasiidentitatea dintre unele sensuri citate ale lui *boroghină* și sensurile „gâlcă, umflătură”, respectiv, „aluviuni” ale formelor *boroacă*, *boroagă*, poate da de gândit – chiar poate constitui un solid argument pentru a susține înrudirea acestor

³ E posibil ca aceeași „inversare de perspectivă” să se producă și în cazul unui derivat precum *ciotéc* s.n. „bucată de lemn folosită ca armă” și a augmentativului *ciotói* s.m., s.n. „parte de picior sau de aripă ruptă de la încheietură”, „picior de pasăre (fript)” (vezi pentru ambele derivate DA și DELR).

forme, despre care credem că formează o familie lexico-etimologică în sens larg, împreună cu alte elemente lexicale, dintre care cităm cunoscutul substantiv *borcan* „în trecut, vas de lut sau ceramică, de formă aproximativ rotunjită; în prezent, vas de sticlă, de formă aproximativ cilindrică” și forma mai rar atestată *borchină* „vas de lut”. În acest caz, *polarizarea* e reprezentată de sensurile „gâlcă, tumoare, umflătură”, „recipient de formă aproximativ rotunjită” și altele, subsumabile conceptului „proeminență”, față de sensurile „groapă făcută pentru strâns apă; fântână mică”, raportabile conceptului „depresiune”. Menționăm, în raport cu forma *boroghină*, două variante cu o circulație mai limitată, prezentând totodată un transfer semantic în cheie depreciativ-ironică: *baraghină* „femeie grasă, leneșă”, *borod'ină* s.f. „femeie grasă, greoaie”. Paralelismul semantic cu engl. *dump* „(despre persoane) scund și corpolent”, *knap* „persoană corpolentă, grasă” se explică, fără îndoială, cu ajutorul modelului cognitiv dezvoltat în monografia recenzată⁴.

Fenomenul polarizării are o amploare deosebită în cazul toponimiei – e adevărat că, în acest caz, e vorba de o *altfel de polarizare*. Ne gândim la teoria câmpurilor toponimice dezvoltată de școala de toponimie de la Iași, prin Dragoș Moldovanu, care definește conceptul astfel: „Polarizarea este procesul de creare a unor derivate toponimice de la un toponim-nucleu, corespunzând obiectului cel mai important dintr-o mapă geografică continuă (unitară).” (Moldovanu 2010, p. 18)⁵.

În conformitate cu rezultatele cercetărilor realizate de colectivul coordonat de Dragoș Moldovanu, amploarea polarizării în domeniul toponimiei este remarcabilă. De exemplu, un toponim-nucleu (polarizator) poate fi numele unui munte, de la care să provină (uneori, prin transfer al aceleiași forme, fără modificare, alteori, prin modificare, cum ar fi derivarea diminutivală, sau prin crearea de toponime analitice, sintagme) denumirea unui curs de apă, care își are originea aici, sau chiar a mai multor cursuri de apă, orientate în direcții diferite.

⁴ Suntem în curs de a finaliza o amplă cercetare semantico-etimologică consacrată unităților lexicale evocate (*boroacă, boroagă, boroancă, boroghină, borchină, borcan* și altele). Dorim să mărturisim că impulsul și sursa de inspirație de unde a provenit ipoteza că acest ansamblu lexical (la prima vedere, eterogen) poate reprezenta o mare familie lexico-etimologică, structurată, diversificată formal și semantic, după anumite regularități intrinseci, a fost chiar monografia recenzată. Adăugăm, cu un real sentiment de recunoștință, că am găsit în contribuția valoroasă a Simonei Georgescu resursele de motivare și de inspirație, fără de care nu am fi dus la capăt cercetarea noastră.

⁵ Vezi și *Introducerea* semnată de același specialist, din *Tezaurul toponimic al României. Moldova*. Volumul II. *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*. Partea 1. *Toponime personale*. Iași, 2014, p. IX și passim.

Apreciem că modelul cognitiv dezvoltat de Simona Georgescu poate avea o aplicabilitate, o „portanță”, chiar mai mare decât cea care rezultă din subtitlul cărții (*Las onomatopeyas en cuanto centros de expansión en las lenguas románicas* [evidențierea noastră]). Amintim că, în ultimă instanță, originea celor câteva mari familii „tratate” și „reîntregite” este reprezentată de onomatopee (menționăm aici doar câteva echivalentele românești: *toc, tac, cioc*). Autoarea nu afirmă nicăieri că sistemul de structurare și ordonare în perspectivă genetică a conceptelor pe care le-a fundamentat „funcționează” doar atunci când are ca punct de plecare conceptele „mișcare bruscă” și „sunet produs de o mișcare bruscă”. Unii cititori însă ar putea să facă această deducție și să rămână cu această concluzie, care ar fi prea limitativă, așadar, incorectă. În conformitate cu propria noastră reflecție asupra familiei *boroacă – boroagă – boroghină – borchină – borcan* și altele, punctul de pornire este substantivul *boroacă*, probabil moștenit din latină. Acest substantiv nu are origine onomatopeică și, cel mai probabil, nici nu are vreo legătură cu ideea de „mișcare bruscă”. Dar semantismul, procesele semantice constatate în cadrul acestui ansamblu lexical se structurează după aceleași regularități, cu singura „corecție” că punctul de plecare este conceptul: „proeminență, obiect voluminos”, de unde realizări precum „umflătură, gâlcă, bubă”, „recipient de formă aproximativ sferică”, „masă amorfă”, „aglomerație neomogenă de diverse materiale”, „femeie grasă și scundă” etc.

Una dintre problemele teoretice cele mai incitante abordate în cartea recenzată este cea a postulatei regularității a schimbărilor semantice, pusă în conexiune cu însăși chestiunea originii limbajului (Graalul sau, după caz, tabu-ul lingvisticii moderne). Așa cum afirmase Hilmer (acest adevărat pionier și precursor al lingvisticii cognitive), am putea ști mai multe despre originea limbajului dacă am clarifica în mod satisfăcător chestiunea existenței unor legi universale, prin care să fie identificată ordinea și succesiunea conceptelor, așa cum apar acestea în mintea umană (citatul în engleză se găsește la p. 82). La rândul ei, Simona Georgescu apreciază că e de așteptat ca investigațiile privind postulatul caracter unitar, liniar (așadar, universal) al evoluției conceptelor cu care operează mintea și limbajul uman, să furnizeze rezultate semnificative, creând noi perspective în cercetarea și identificarea fenomenelor de poligeneză și a regularităților în domeniul schimbărilor semantice.

Ne vom permite să adăugăm câteva observații în legătură cu ipoteza regularității unor schimbări semantice și a ipoteticelor legi ce ar putea fi

deduse de aici. Perspectiva pe care o asumăm este cea fundamentată de Eugeniu Coșeriu, în primul rând, în lucrarea sa de referință *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice* (versiune în limba română de Nicolae Saramandu. București, Editura Enciclopedică, 1997; prima ediție, în spaniolă, 1958. Cităm în continuare după ediția românească). Credem că putem stabili o anumită analogie între binecunoscutele legi de evoluție fonetică și regularitățile de la nivelul schimbărilor de sens. Astfel, Coșeriu argumentează că teza neogramaticienilor privind legile fonetice (care ar acționa infailibil și fără excepții, producând modificări „generale”, ca niște factori misterioși) deși corespunde unor fapte reale, se bazează pe o eroare de perspectivă și pe o viziune inadecvată asupra limbajului, provenind din conceperea acestuia uneori ca un „organism natural”, alteori ca o „instituție socială”, guvernată de legi intrinseci și independentă de vorbitorii reali și de necesitățile lor expresive. Eroarea de perspectivă este detaliată de Coșeriu astfel:

„[...] un «dialect» este un sistem de isoglose, adică de fapte lingvistice analoage; iar răspândirea unei inovații înseamnă tocmai constituirea unei isoglose, a unui fapt de limbă interindividual. De aceea, a spune că «legile fonetice acționează fără excepție în interiorul aceluiași dialect» [...] este un cerc vicios. Într-adevăr, aceasta înseamnă că mai întâi se delimitează un dialect în urma constatării omogenității interindividuale a unor fapte lingvistice – printre care și rezultatele diferitelor schimbări fonice –, iar apoi se afirmă că aceste schimbări fonice se produc fără excepție în dialectul delimitat pe baza lor” [...] formula generalității [schimbărilor fonetice regulate] își manifestă clar caracterul tautologic: ea afirmă că o lege fonetică acționează în spațiul în care se constată că a acționat [...] o schimbare fonică nu poate avea «a priori» generalitate extensivă. Această generalitate depinde de un proces istoric specific, care se realizează sau nu se realizează, și care se poate realiza numai într-o anumită epocă și la un anumit grup de indivizi. În consecință, generalitatea extensivă nu are nici un fel de universalitate [...]” (Coșeriu 1997, p. 80-81).

Legea fonetică este doar o constatare istorică, particulară și „posteriori”. Ea nu se referă la o modificare ce s-ar putea întâmpla oricând, în anumite condiții date. În conformitate cu concepția coșeriană, limba nu este un produs (*érgon*), fixat o dată pentru totdeauna, ci o activitate mai mult sau mai puțin creatoare (*dynamis*) care „se adaptează la necesitățile de exprimare ale vorbitorilor și continuă să funcționeze ca limbă în măsura în care se adaptează” (Coșeriu 1997, p. 96). Limbile se schimbă pentru că necesitățile

de expresie nu rămân mereu aceleași, ci se reinnoiesc în permanență; pentru că oamenii gândesc și simt nu numai ceea ce s-a gândit și s-a simțit mai înainte (vezi p. 96). Astfel, schimbările lingvistice nu trebuie înțelese și explicate în perspectivă *cauzală și deterministă* (ca fenomenele naturale), ci în perspectivă *finalistă* – schimbarea constă în adoptarea și generalizarea extensivă a unei inovații. Orice schimbare se produce în anumite condiții, pentru a răspunde unor necesități expresive interindividuale. Așadar, factorii esențiali caracteristici pentru schimbarea lingvistică, ce nu pot fi neglijați, sunt *creativitatea și libertatea* vorbitorilor ca indivizi ce se definesc în perspectivă culturală (iar nu biologică). În conformitate cu observația importantă că schimbările generalizate într-o comunitate lingvistică sunt constatări realizate „a posteriori”, privind fapte particulare, plasate într-un context istoric dat, Coșeriu adaugă faptul că nici lingvistica, nici orice altă știință umanistă, și nici măcar științele fizice sau ale naturii nu ar trebui să tindă la „prevederea evoluțiilor viitoare”. Deviza „savoir pour prévoir” este doar o iluzie moștenită din perioada când pozitivismul era în vogă, pentru că nici măcar „științele fizice nu «prevăd» particularul, ci numai stabilesc legi generale de necesitate empirică” (Coșeriu 1997, p. 206). Singurul fel de „a prevedea” al științelor fizice ține de aplicarea generalului la particular („dacă pun zahăr în apă fierbinte, acesta se va dizolva”).

„Dar nici o știință nu permite să se deducă din general ceea ce este propriu indivizilor. În plus, în științele umaniste este posibil să se spună numai ce poate să se întâmple și ce se întâmplă în mod obișnuit în anumite condiții, dar nu dacă se va întâmpla sau nu, căci aceasta depinde de libertate, nu de o necesitate exterioară.” (Coșeriu 1997, p. 206).

În cartea din care am citat, Eugeniu Coșeriu se referă mai ales la *schimbările fonetice*. Revenind la schimbările semantice și la ipoteza regularității lor, nu ne rămâne decât să extrapolăm și să adaptăm rezultatele detaliate mai sus. Așadar, regularitatea unor schimbări semantice există fără îndoială, dar ea ține de procese particulare, care s-au generalizat în mod *extensiv* (începând cu o inovație individuală și încheindu-se cu adoptarea și generalizarea ei progresivă, într-o comunitate de vorbitori). Ca și schimbările fonetice considerate regulate, aceste schimbări semantice, inclusiv gradul lor mai mare sau mai mic de generalizare, pot fi constatate numai privind retrospectiv. În spiritul celor afirmate de Coșeriu, nu credem că ipoteza regularității schimbărilor semantice ar putea ajuta la prevederea sau anticiparea viitoarelor schimbări.

Aceste observații nu vizează în niciun fel contribuția teoretică și rezultatele obținute de Simona Georgescu (care nu a susținut nicăieri că ipoteza regularității schimbărilor semantice ar putea fi „rafinată”, „dezvoltată” într-atât încât să dea cercetătorilor posibilitatea de a prevedea viitoarele schimbări de sens). Am dorit numai să prevenim o posibilă înțelegere greșită, de către unii cititori, a preocupărilor privind regularitățile și legile căutate ale evoluției semantice, în contextul lingvisticii cognitive actuale, în care se înscrie în mod strălucit Simona Georgescu, prin contribuția recenzată⁶ și prin celelalte monografii și studii publicate.

În schimb, problema originii limbajului, abordată în trecut de Hermann Hilmer (și de alți lingviști), iar în prezent, atinsă de Simona Georgescu (și nu numai) ține de retrospectivă. Dificultatea majoră, evidentă, este cea care provine din faptul că ar trebui să „batem cu gândul” foarte departe înapoi, în timp. Dar această dificultate nu face ca problema în sine să fie nelegitimă, irațională sau greșit pusă.

Se știe că unele preocupări privind originea limbajului uman au fost apreciate de lingviștii „serioși”, în trecut, drept speculații inutile și pierdere de timp, fiind proscrie, autorii lor fiind automat descalificați în ochii comunității științifice „oficiale” (vezi mai multe detalii despre aceste aspecte la p. 34). Hermann Hilmer însuși și contribuțiile sale par să fi avut o asemenea soartă, ceea ce, în fond, nu ar trebui să ne mire – Hilmer a fost contemporan cu Saussure, iar structuralismul, dominant în cea mai mare parte a secolului al XX-lea, preconiza exclusiv abordarea sincronică a fenomenului lingvistic.

E un lucru știut că cercetarea științifică, în general, din perioada ultimelor câteva decenii, este marcată din ce în ce mai mult de interdisciplinaritate. Cercetătorii și specialiștii profită acum de rezultatele și de progresul spectaculos al unor domenii destul de îndepărtate de domeniul la care sunt „arondați” prin „fișa postului” sau prin formația lor de bază. De pildă, chimia, biologia, genetica, tehnologiile informației etc. pot stimula în mod semnificativ revizitarea și reevaluarea unor problematice insuficient clarificate, totuși de mare însemnătate și pertinente pentru științele socio-umane, pentru domenii ale culturii precum antropologia (de care ține imaginarul și creativitatea umană, dimensiunea estetică etc.), sociologia, istoria, și, nu în ultimul rând, limbajul uman și problema originii sale.

⁶ ... în care, de altfel, sintagme de genul *legi semantice* sau *semasiologice* sunt menționate în repetate rânduri: p. 16, 29 [*las leyes universales que dirigen el cambio semántico*], 42, 82 207.

RECENZII

Astfel, menționăm că, în lingvistica românească actuală, problema originii limbajului a fost redeschisă prin câteva contribuții demne de toată atenția, semnate de Adina Chirilă (de la Universitatea din Timișoara) și de Francisc (Alexandru) Gafton (de la Universitatea din Iași), care au pus la contribuție în mod consistent noile date obținute de biologia și antropologia contemporană⁷.

Menționăm și o foarte valoroasă și interesantă lucrare de popularizare, a importantului savant-biolog și gânditor Edward O. Wilson, *The Origins of Creativity*. New York / London, Liveright Publishing Corporation, 2017, din care cităm câteva pasaje foarte percutante privind originea limbajului, statutul metaforelor și presupusul caracter nemotivat al semnului lingvistic; așadar, aspecte aflate în strânsă conexiune cu cercetarea Simonei Georgescu:

„The invention of language in the first place, defined as the expression of thought through sounds given arbitrary meaning, was the supreme achievement of human evolution, genetic in its origin, cultural in its elaboration. Without the invention of language, we would have remained animals. Without metaphors we would still be savages.

Metaphors are the device by which new words, combinations of new words, and new meanings of words are invented. An added poetic content invests language with emotion. Language impelled by emotion creates motivation, which drives civilization. The more advanced the civilization, the more elaborate its metaphors. Even the glossaries of physics and engineering are built with them [...]

Words may be arbitrary in origin, but metaphors are not. Rather, they tend to fall into categories of innate human emotional response. Put differently, they are constrained to some degree by instinct.” (Wilson 2017, p. 112).

Anvergura remarcabilă și perspectiva cuprinzătoare a contribuției Simonei Georgescu îi pot stimula în mod creator pe toți cei pasionați de reflecția asupra fenomenului lingvistic și asupra originii limbajului (așa cum s-a întâmplat și în cazul nostru; vezi nota 4). Prin tematica și prin metodele adoptate, ca și prin rezultatele convingătoare obținute, cercetarea de față se include ca o piesă de primă importanță în peisajul lingvisticii contemporane românești, ca și în cel al circuitului de idei pe plan mondial⁸.

⁷ Adina Chirilă, *La capătul îndepărtat al diacroniei: spirala evolutivă a apariției limbajului. O teorie*, în revista „Diacronia”, 10, 7 noiembrie, 2019. Francisc Gafton, *Considerații sintetice asupra originii și apariției limbajului uman*, în revista „Diacronia” 14, 12 decembrie, 2021.

⁸ Unul dintre puținele aspecte ce ar putea fi ameliorate în monografia recenzată (poate chiar singurul) ține de indicele de cuvinte (p. 231–233). Aici sunt incluse numai cuvinte din

Referințe bibliografice:

- CHIRILĂ, Adina 2019: *La capătul îndepărtat al diacroniei: spirala evolutivă a apariției limbajului. O teorie*, în revista „Diacronia”, 10.
- COȘERIU, Eugeniu 1997: *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu. București, Editura Enciclopedică.
- GAFTON, Francisc 2021: *Considerații sintetice asupra originii și apariției limbajului uman*, în revista „Diacronia” 14, 12 decembrie, 2021.
- MOLDOVANU, Dragoș 2010: *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului Moldova)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- MOLDOVANU, Dragoș 2014: *Introducere la Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, Partea 1, *Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- STEINER, Linda 2016: *I centri di espansione nel cambio semantico. Per un'interpretazione cognitiva del Französiches Etymologisches Wörterbuch*, Strasbourg, Éditions de linguistique et de philologie.
- WILSON, Edward O. 2017: *The Origins of Creativity*. New York / London, Liveright Publishing Corporation.

Victor CELAC

ANA-MARIA POP

INFLUENȚA ITALIANĂ ÎN ISTROROMÂNĂ: CIRCUMSTANȚE, CARACTERISTICI, DIFICULTĂȚI, TIMIȘOARA, EDITURA UNIVERSITĂȚII DE VEST, 2022, 369 p.

DOI: 10.35923/AUTFil.61.18

Lucrarea *Influența italiană în istroromână: circumstanțe, caracteristici, dificultăți* este o apariție editorială așteptată cum mare interes în literatura științifică de dialectologie sud-dunăreană, de etimologie și de istorie a limbii

limbile romanice tratate, grupate în cele patru mari domenii ale romanității: galoromanic, iberoromanic, italo-romanice și România de sud-est. Ar fi fost utilă includerea în indice și a cuvintelor din celelalte limbi (latină, greacă, limbile germanice etc.). Fiind vorba de o întindere atât de mică a indicelui (mai puțin de trei pagini), am făcut câteva verificări prin sondaj și am constatat că există, în mod inexplicabil, o serie de cuvinte romanice menționate sau discutate în carte, dar neincluse în indice.